

A MAGYARORSZÁGI ALACSONY KÉPZETTSÉGŰ ROMÁK TRANSZNACIONÁLIS MIGRÁCIÓJA, PERIODIKUS MOBILITÁSA: EGY ETNOGRÁFIAI KUTATÁS TANULSÁGAI ÉSZAK-MAGYARORSZÁGRÓL

Durst Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

A magyarországi romák kivándorlási folyamatának jellemzőiről alig vannak megbízható, országosan reprezentatív érvényű statisztikai adataink. A különböző társadalmi kontextusokból származó etnográfiai esettanulmányok, bár nem helyettesíthetik ezt a hiányt, exploratív jellegükkel hozzájárulhatnak a magyarországi romák kivándorlását vagy transznacionális, mobil munkavállalását jellemző tendenciák, motivációk és e migrációt működtető mechanizmusok megismeréséhez. Az esettanulmányok egy része azt mutatja, hogy a romák országhatárokon átlépő migrációja nem etnikai alapon szerveződik, hanem a társadalmi helyzetük szerint, valamint az ezzel összefüggő társadalmi kapcsolataik mentén. Az etnográfiai esettanulmányok nagy része, köztük az e tanulmány alapjául szolgáló kutatás is, az alacsony képzettségű romák mobil munkavállalási stratégiáit vizsgálva azt állítja, hogy a „feleslegesnek”, vagy „tartalék munkaseregnek” címkézett „szenvedő tömeg”, köztük a tartósan munkanélküli kelet-európai romák népes hada, a „nehéz megélhetés” meg a „nagy fajgyűlölet” miatt, Magyarországon is elkezdett egy munkavállalási szempontból transznacionálisan mobil életet élni. Egy észak-magyarországi kistérségben végzett intenzív, több éves terepmunka eredményeként szerzett empirikus adatok alapján amellelt érvelünk, hogy a migrációs kultúra az elmúlt két évtizedben már egyre több olyan települést érint, ahol korábban a romák szegregáltan éltek, még az országhatáron belül sem igazán mozogtak. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat a közeljövőben megállna, vagy kisebb mértékű lenne, amennyiben a nyugat-európai

munkaerőpiac szívóhatása, illetve a magyarországi körülmények változatlanok maradnak. A romák transznacionális vándorlása, amelynek időbeli dinamikája egyébként a többségi mintát követi, azonban sok tényezőtől függ: főként attól, meddig és mennyire marad nyitott az európai gazdaság és hogyan változnak az egyes célországok mobilitási rezsimjei.

Kulcsszavak: transznacionális migráció, külföldi munkavállalás, Roma mobilitás, egzisztenciális mobilitás

Durst Judit, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont
Kisebbségkutató Intézet
E-mail: durst.judit@tk.hu

BEVEZETŐ

A magyarországi romák kivándorlási folyamatának jellemzőiről alig vannak megbízható adataink. A jövőbeli kivándorlási terveikről pedig még ennél is kevesebbet tudunk. Az országos reprezentatív kutatások szerint a migrációs szándék tekintetében nincs különbség a romák és nem romák között (Sik, Szeitl, 2017), illetve a nyugat-európai országok felé irányuló munkavállalási célú roma migráció időbeli dinamikája is a többségi mintát követte (Vidra, 2013). Vannak kutatók, akik amellet érvelnek, hogy nem is beszélhetünk "roma migrációról", mert az államhatárokon átlépő migrációjuk nem etnikai alapon, hanem a társadalmi helyzetük, valamint az ezzel összefüggő társadalmi (baráti és rokoni) kapcsolatok mentén szerveződik (Virág, 2018).

A kvantitatív roma migrációs kutatások hiányát valamelyest enyhíthetik a kvalitatív módszerekkel végzett, etnográfiai esettanulmányok. Ezeknek ugyanakkor nem áll szándékában általánosítható következtetéseket megfogalmazni, hiszen partikuláris közösségekben, netwörökök körében végzett, kontextuális tudást termelnek. Mégis, sűrű leírásaikkal, mélyfúrás jellegű elemzéseikkel meg tudják ragadni azoknak a statisztikai felmérések során nehezen elérhető csoportoknak – mint például e tanulmány szereplőinek, az alacsony képzettségű romáknak – a migrációs gyakorlatait, amelyek egy reprezentatív kérdőíves felmérés során rejtve maradnak.

Ezeknek az etnográfiai esettanulmányoknak az értéke heurisztikus jellegük-ből adódik. Bár empirikus felfedezéseik soha nem tartanak igényt eredményeik reprezentativitására, általános érvényességére, hiszen azok csupán a vizsgált társadalmi és térbeli kontextusban érvényesek, relevanciájuk sokkal inkább exploratív jellegükből ered. Amint azt Eysenck (1976) írta, „néha egyszerűen csak nyitva kell tartanunk a szemünk és gondosan megfigyelni az egyes egyéni eseteket, nem abban bízva, hogy valamit bizonyíthatunk, hanem azzal a remény-nyel, hogy valamit tanulhatunk” (Flyvbjerg, 2006: 224).

A magyarországi romák kivándorlásáról, külföldi munkavállalásáról szóló tudományszerű érvényességű adatok hiányának egyik oka, hogy migrációt kutatni majdnem olyan nehéz, mint az árnyékgazdaságot vagy a szürkegazdaságot vizsgálni (Sik, 2005; Váradi et al., 2017; Virág, 2017; Németh, 2017; Durst, 2017). Nemcsak a romák, de egyéb marginalizált helyzetű, külföldön munkát vállaló társadalmi csoportok sem fogadják szívesen a megélhetési stratégiáikra kíváncsi kutatót. Emiatt a romák migrációjáról szóló kutatások zömét olyan antropológusok, etnográfusok vagy kvalitatív módszerekkel dolgozó szociológusok végzik, akik már hosszabb ideje bizalmi kapcsolatot alakítottak ki egy-egy általuk vizsgált roma közösséggel, rokonsági kapcsolathálózattal, amelyek idővel transznacionálisan mobillá váltak: elindultak külföldre szerencsét próbálni a jobb megélhetés, illetve a család előre jutása reményében vagy, hogy gyerekeiknek egy jobb jövőt teremthessenek.

Az etnográfiai terepmunkán alapuló kutatások zömében az alacsony képzettségű romák migrációjával foglalkoznak. Ezeknek az eredményeit tekintjük át röviden a továbbiakban, először a nemzetközi, majd a hazai szakirodalom alapján. Ezt követően saját kutatásunk empirikus eredményeire támaszkodva ismertetjük egyes észak-magyarországi roma közösségek transznacionális migrációjának jellemzőit, motivációit és célországait. Végül az általunk vizsgált roma csoportok sokszerű gazdasági és társadalmi helyzetekre adott migrációs válaszait, vagy a migrációs hajlandóságról szóló elbeszéléseit alapul véve megkísérlünk néhány gondolatot megfogalmazni a vizsgált térségben élő romák esetleges jövőbeli migrációs mozgásairól, transznacionális (munka) mobilitásának várható alakulásáról.

KELET-NYUGATI IRÁNYÚ TRANSZNACIONÁLIS ROMA MOBILITÁS

Európában a politikai és közéleti diskurzusban romaként megjelölt emberek egy politikailag, jogilag és társadalmilag alkotott, homogén kategória alá sorolódnak a leghátrányosabb helyzetű és legnagyobb számú kisebbségként. A roma mig-

ráns kategóriáját – a bevándorlók különböző osztályhelyzetét figyelmen kívül hagyva – a legtöbb fejlett nyugati országban betolakodó gazdasági bevándorlóként ábrázolják, aki fenyegeti a nemzetállam „elképzelt közösségének” biztonságát és társadalmi kohézióját (Nagy, Oude-Breuil, 2015; Van Baar, 2017; Yıldız, De Genova, 2017). A romákat – más marginalizált és stigmatizált kisebbségi közösségekhez hasonlóan – Európa több országában azzal vádolják, hogy „parazitaként a társadalom testén élőködnek” (Bauman, 2003: 41), és mindenütt kihasználják a befogadó országok nagyvonalú jóléti ellátásait.

A roma migránsokról az európai közbeszédben uralkodó torz elképzelések (Kóczé, 2017) ellenére egyre több kutatási eredmény mutat rá, hogy mennyire sokszínűek és különbözőek a kultúrájuk és a társadalmi-gazdasági helyzetük tekintetében egyaránt. A kutatások egy része felhívja a figyelmet arra, hogy a közhiedelemmel ellentétben, a Kelet-Közép-Európából nyugatra vándorló roma hálózatok transznacionális migrációja leginkább munkavállalási célú migrációként írható le (Vidra, 2013a; Grill, 2016; Váradi et al., 2017; Virág, 2018; Yıldız, De Genova, 2017; Leggio, Matras, 2017; Greenfields, Dagilyte, 2018; Durst, 2018). Egy kelet-szlovákiai faluból származó romák például – több, magyarországi roma rokonsági hálózathoz hasonlóan – elsősorban pénzszerzési céllal mennek Anglia nagyobb városaiba (Grill, 2016), ahol megragadják a bérmunka és az egyéb informális jövedelemszerző lehetőségeket. Még azok a magyarországi romák is elvállalnak alkalmi munkákat a menekültstátuszból fakadó jóléti juttatások mellett (Kováts, 2002; Hajnal, 2012; Vidra, 2013b; Vidra, Virág, 2013; Durst, 2013), akik a strukturális és intézményesített rasszizmus (Feischmidt, Szombathy, 2017), a munkaerőpiaci diszkrimináció (Kertesi, 2005) és a vidéki romagyilkosságok, gyűlölet-bűncselekmények elől menekültek sok évvel ezelőtt Kanadába.

A Kanadába menekült romák között – akárcsak az Angliába vagy más, nyugat-európai országokba kivándorolt vagy ott munkát vállaló romák köreiben – szép számmal vannak magas és alacsony iskolai végzettségűek is. Mégis a roma transznacionális migrációval kapcsolatos szakirodalom szinte kizárólag az utóbbiakra koncentrál. Leginkább azokat a roma rokonsági vagy egyéb kapcsolathálózatokat teszi vizsgálatá tárgyává, akik a hátrányos helyzetű migráns csoportok társadalmi integrációját megcélzó civil és közpolitikai projektek kedvezményezettjei, vagy akik olyan informális jövedelemszerzési stratégiákat alkalmaznak, mint a koldulás (Tesar, 2015) és ócskavasgyűjtés (Solimene, 2016), vagy akik „utcai bürokrátákkal”, ügyintézőkkel kerülnek kapcsolatba és konfliktusba a jóléti ellátásokat és szolgáltatásokat illetően (Nagy, 2016; Humphris, 2017; Greenfields, Dagilyte, 2018). Ez az irodalom a társadalmi kirekesztés, elhatárolás

(*'bordering'*, Yuval-Davis et al., 2017)¹ és ellenőrzés mechanizmusára, a különböző, ún. mobilitási rezsimek migrációra gyakorolt hatására fókuszál (Glick-Schiller, Salazar, 2013). Felhívja a figyelmet a nemzeti határőrzési és mobilitáspolitikák szelektivitására, ami abban is tükröződik, hogy míg a legtöbb befogadó országban a magasán képzett munkaerő bevándorlását szakmai mobilitásként ünneplik, addig az alacsonyan képzettek mozgását nemkívánatos migrációként bélyegzik meg, és sok esetben kriminalizálják. A szakirodalom másik része pedig a romák e szelektív mobilitási rezsimek kirekesztő gyakorlatára adott találékony és kreatív válaszlépéseit, túlélési stratégiáit vizsgálja, amelyeken keresztül egyfajta „passzív rezisztenciát” (Clave-Mercier, Olivera, 2018; Durst, Nagy, 2018) fejlesztenek ki.

Szinte semmit nem tudunk azonban – Grill 2016-os és 2017-es kutatásait leszámítva – azokról a „láthatatlan”, transznacionálisan mobil roma munkásokról, köztük a magyarországi szakképzetlen romák népes seregéről, akik a globalizációra, a globális világgazdasági nyitás körülményeire (Melegh et al., 2018) és a neoliberalizmus következtében átalakuló munkaerőpiacokra adott válaszként, más kelet-közép-európai országok prekárius munkás migránsaival együtt mobilizálódnak, vagy járnak rendszeresen külföldre dolgozni. Jelen tanulmány igyekszik pótolni e tudásbeli hézagot is.

A MAGYARORSZÁGI ALACSONY KÉPZETTSÉGŰ ROMÁK VÁNDORLÁSA ÉS KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁSI MOBILITÁSA

2011 körül elkezdődött a tömeges kivándorlás Magyarországról, amelyet a hazai média 'új exodusnak' is nevezett. Több etnográfiai kutatás is beszámolt arról, hogy a romák is bekapcsolódtak a magyarországi kivándorlás egyre nagyobb tömegeket érintő folyamatába (Vidra, 2013a; Virág, 2018; Durst, 2013, 2017; Nyíró, Durst, 2018). Sik és Szeitl (2017) elemzése szerint, ha a társadalmi-gazdasági jellemzőik szerint kontrolláljuk a két népességcsoportot, akkor egyforma mértékű migrációs potenciált (kivándorlási szándékot) kapunk a romák (roma magyarok) esetében, mint a nem roma magyaroknál.

---

¹ Az elhatárolás, a határképzés a „határok ideológiákon, kulturális közvetítésen, diskurzusokon, politikai intézményeken és attitűdökön keresztül közvetített mindennapi konstrukciója... amely a társadalmi berendezkedés és a határképződés közötti kölcsönhatásban testesül meg” (Yuval-Davis et al., 2017: 3). Ezek az elhatároló, megkülönböztető gyakorlatok szimbolikus határokat képeznek, amelyeknek a célja a nem kívánatos társadalmi csoportok távoltartása.

Az általam kutatott terepen – a gazdaságilag hátrányos helyzetű régióba tartozó, közel 10.000 lakosú észak-magyarországi kisvárosban, Szenthalmán –, a környék hasonló adottságú városaihoz hasonlóan jelentős munkavállalási célú elvándorlás tapasztalható a kétezres évek eleje óta.² A helyi lakosság térbeli mobilitását vizsgáló kérdőíves felmérésünk (Durst, Nyíró, 2018) során, a háztartások 80%-ában találtunk legalább egyvalakit, aki a határon túli (transznacionális) mobilitás valamely formájában érintett volt az elmúlt húsz évben. Még azok az alacsony iskolázottságú (általános iskolát végzett) szegények is elvándoroltak (leginkább hosszabb-rövidebb időszakokra), akik nem beszélnek idegen nyelveket, akikről a tankönyvek azt tanítják, hogy nem rendelkeznek az emigráláshoz szükséges erőforrásokkal (Castles, 2009). Ezek a migránsok nemcsak a hazai, országosan reprezentatív kérdőíves felmérések eredményeiben láthatatlanok – e felmérések adatai szerint az elvándorlók legjelentősebb részét a fiatal, iskolázott, szakképzett emberek teszik ki (Blaskó, Gödri, 2014, 2016) –, de mozgásuk települési szinten sem tűnik fel a helyi nem roma vezetők számára. Amikor 2013-ban elkezdtem etnográfiai kutatásomat Szenthalmán, a roma lakosság (körülbelül háromezren, akik szegregáltan élnek a város szélén) fele már vagy elvándorolt, vagy visszatért, vagy épp készült a kanadai Torontóba. Ennek ellenére a helyi nem roma elit csak azokról a „sikertelen migráns” roma családokról beszélt, akinek a gyerekei 2-3 év kanadai tartózkodás után (ahol folyamatosan jártak iskolába) kimaradtak a magyar általános iskolai rendszerből, és hazaérkezésük után ugyanott kellett folytatniuk a félbehagyott tanulmányaikat, ahonnan elmentek. A helyi iskola igazgatója szerint ezek a túlkoros diákok komoly kihívást jelentenek a tanároknak. (Arról, hogy az állami általános iskolák zöme mennyire nincs felkészülve arra, hogy kezelni tudja a visszatérő migráns családok gyerekeinek iskolai reintegrációját, lásd Árendás et al., 2022).

A romák többirányú nemzetközi mobilitási útvonalainak elemzése során a vizsgált észak-magyarországi régiónál kirajzolódik, hogy míg korábban menedékkérőként a célpontjuk Kanada volt, addig az utóbbi években alapvetően Angliába mentek családotól dolgozni. Ez utóbbi migrációs célirányon az sem változtatott, hogy Anglia 2 évvel ezelőtt kilépett az Európai Unióból. A Brexit óta már nem formális munkaközvetítő cégeken keresztül, hanem informális to-

---

² Az ebben az írásban használt nevek mindegyike – mind az embereké, mind a településeké – fiktív. Amikor Szenthalmán vagy a szomszédos falvakban, városokban található közösségek kétpólusú, különbségtévő, lokális társadalmára utalok, azt a terminológiát alkalmazom, amelyet a helyiek is használnak. Ebben a régióban, ahol erős bináris társadalmi rend áll fenn a roma és nem roma lakosság között, az Európa-szerte politikailag korrekt módon romaként megnevezettek saját magukra cigányként utalnak, míg mindenki másra – a nem cigányokra, gádzsókra – magyarként. A cigány és a magyar kategóriák közötti különbségtétel „cigányok” és (nem cigány) „magyarok” között, az elérhető társadalmi pozíció egyik legfontosabb meghatározója az olyan vidéki közösségekben, mint amilyen a szenthalmi társadalom is (Horváth, 2012; Kovai, 2017). Vagyis, a „magyarok” által uralt társadalmi térben a „cigány” helye ki van jelölve, a társadalmi hierarchia alsó fokain tölthet csak be pozíciót.

borzók segítségével járnak az itteniek turistaként Angliába, ahol alkalmi gyári munkákat vállalnak. Legtöbbjüknek van kint élő, a Brexit óta letelepedési engedélyt szerzett rokona, így náluk laknak azokban a háromhónapos időszakokban, amikor turistaként tartózkodnak kint, még akkor is, ha időnként csupán be nem jelentett munkát tudnak végezni.

A szenthalmi, a romáknál magasabb iskolai végzettségű, nem roma magyar férfiak már évek óta szakmunkásként dolgoznak Németországban. Az elmúlt években azonban a romák is rácsatlakoztak a többségiék külföldi munkavállalási útvonalaira. A Szenthalmához közeli települések fiatal, illetve középkorú roma férfi lakói járnak még Németország mellett Hollandiába, vagy legújabban Spanyolországba is dolgozni, az informális munkaerő-toborzók megjelenésének köszönhetően. Ők teszik ki az építőipar, a szezonális mezőgazdaság munkásainak, illetve (Németországban és Hollandiában) a kínai családi éttermek konyhai kisegítő személyzetének a bármilyen munka elvégzésére kapható, legrosszabbul fizetett rétegét. Ki-ki oda megy, ahová viszi a migrációs hálózata: ahol vannak rokonai, barátai, vagy ahova kiközvetíti az informális toborzója.

Ezek az alacsonyan képzett, vagy szakképzetlen munkások (köztük a vizsgált Szenthalmáról és környékéről származó romák zöme) a „low-end globalizációban” (Matthews, Yang, 2012) vesznek részt, amennyiben migrációjuk során csupán kismértékű gazdasági tőke bevonására képesek, és főként informális piaci tranzakciókat, illetve alacsonyan fizetett munkákat végeznek (Scott, 2017). Ahogy Matthewsék írják, amíg a „high-end globalizációt tipikusan a multinacionális vállalatok testesítik meg, a nemzetállamok pedig ünneplik, addig a low-end globalizáció a törvény látóterén kívül operál és enyhén fogalmazva is gyanakvással tekintenek rá” (Matthews, Yang, 2012: 97).

A migrációs folyamatok az utóbbi években egy olyan társadalmi átalakulásba ágyazódnak be, amely nagyrészt a globális munkaerőpiac újrendeződését jelenti. Mindez gazdasági deregulációkban és új foglalkoztatási gyakorlatokban nyilvánul meg, mint az alvállalkozói vagy átmeneti foglalkoztatás, illetve széles körben terjedt el az alkalmi munka (Castles, 2010). Ezekhez a változásokhoz szorosan kapcsolódik a gazdaság informális szegmenseinek jelentős kiterjedése, valamint a formális alulfizetett munkaerőpiac informalizációja. Utóbbi erősödése azt jelenti, hogy az alacsonyan fizetett formális gazdaságban lazulnak a szabályozási keretek, miközben ezzel párhuzamosan romlanak a fizetési és munkakörülmények (Slavnik, 2010; idézi Scott, 2017). Ez a jelenség megfigyelhető az Egyesült Királyság élelmiszeriparában, ahol számos, Szenthalmáról kivándorolt roma (és néhány nem roma) ember talált szerződéses vagy ügynökség által közvetített munkát a Brexit előtti időszakban. Scott szerint a mainstream mun-

kaerőpiacnak ezen szegmensében rengeteg kelet-európai, alulképzett migráns koncentrálódik, akiknek szembesülniük kell az informalizációs folyamat kizsákmányoló aspektusával: a munka bizonytalanságával, intenzitásának növekedésével, a munkás könnyű feláldozhatóságával, pótolhatóságával.

Egyrészt fontos megjegyeznünk, hogy a rugalmas és olcsó migráns munkaerő iránt megnőtt kereslet többnyire a globalizált gazdaság, az ennek köszönhető folyamatos versenyképességre való törekedés, valamint a demográfiai változás (a fejlett Nyugat előregedő társadalmi) kombinációjából fakad. Másrészt a posztszocialista országok, köztük Magyarország munkaerőpiacának társadalmi átalakulása (a rendszerváltás utáni strukturális változásokkal együtt járó, többek között az ipari gyárak bezárása miatt drasztikusan kevesebb munkalehetőség) is, egy jobb élet és stabil megélhetés reményében kivándorlásra ösztönzi a "fölösleges"-nek ítélt (Bauman, 2003), „magára hagyott”, a szocializmus ideje alatt ipari üzemekben dolgozó, volt gyári munkás réteget (Melegh et al., 2018), köztük a rendszerváltással munkanélkülivé vált, szakképzetlen romákat.

Ezek a globális munkaerőpiaci változások a 2004-es EU-csatlakozás óta új, a fejlett nyugat-európai országokat célba vevő mobilitási hullámokat mozdítottak elő, miután a csatlakozás legális letelepedési és munkalehetőségeket biztosított az újonnan belépő tagállamok állampolgárai, köztük a Magyarországon élő roma lakosság számára is. Az informális migrációs iparág létrejött, az informális szereplők, munkaközvetítők, vagy ahogyan sokan közülük magukat nevezik, „toborzók”, illetve a szállítási vállalkozók tovább ösztönözték a magyarországi roma lakosság migrációs törekvéseit és határokon átívelő munkavállalását, még akkor is, ha ez a csoport csak a pusztán munkaerejével és rokonsági támogató kapcsolatrendszerével rendelkezik.

A ROMÁK MIGRÁCIÓJÁT SEGÍTŐ TÉNYEZŐK: A ROKONSÁGI HÁLÓK ÉS A NYUGAT-EURÓPAI SZEGMENTÁLT MUNKAERŐPIAC SZÍVÓ HATÁSA

Közismert a migráció koncentrált jellege: míg az elvándorlás kultúrája bizonyos kibocsájtó régiókban, elsősorban vidéki településeken alakul ki, addig a bevándorlók munkavállalási célú mobilitása és letelepedése a fejlett országok olyan városaira összpontosul, amelyek bővelkednek munkalehetőségekben (Piore, 1979; Castles, 2010). Így van ez a romáknál is: az általam vizsgált kisváros „migrációban gazdag közösségnek” (Pantea, 2013) számít, a rokoni hálózatokon keresztül egyre több családot érint a transznacionális mobilitás. A migráció kultúrája

(Kandel, Massey, 2002; Hárs, 2016), beleértve Szenthalmát, illetve egész Észak-Magyarországot, Borsod-Abaúj-Zemplén megyét és benne Miskolc „láthatatlan” migránsait (Ciaschi, 2018), fokozatosan bontakozott ki 2010 óta.³ Léteznek olyan szegregált, romák lakta településrészek, vagy telepek kisvárosokban, miskolci negyedekben, ahonnan a lakosság legalább fele elvándorolt Kanadába, vagy valamelyik angol ipari városba az elmúlt pár év során oly módon, hogy rokoni hálózatait is vitte magával a befogadó országba.

Szenthalmán is, más szegény közösségekhez hasonlóan (Stack, 1974; Humphris, 2017), a rokoni hálózatok jelentik a migráció során a romák rendelkezésére álló egyetlen mobilizálható társadalmi tőkét, erőforrást (Czakó-Sik, 2003; a Magyarországra bevándorlók esetében ld. Gödri, 2010). Rokoni vagy baráti kapcsolatrendszereik révén jól informáltak a jövedelemszerzési lehetőségekről, és arról, hogy milyen stratégiákkal lehet felülkerekedni a mozgásukat korlátozó, velük szemben időnként elutasító mobilitási politikán (Nagy, 2016). Fontos hangsúlyozni még a Szenthalmáról származó roma migránsok esetében a rokoni kapcsolatok, illetve az ún. „nyilvános szóbeszéd” stratégiájának (Harney, 2006) szerepét a migrációs döntések formálásában és a transznacionális mobilitásuk elősegítésében.

Harney (2006; idézi Humphris, 2017) „nyilvános szóbeszédnek” (rumour publics) vagy „pletykaközösségnek” nevezi azt a stratégiát, ahogy az ellenőrizetlen információ szájról szájra terjed. Az általam vizsgált észak-magyarországi településekről származó romák pletykaközösségének fő témája, hogy Kanadában és Angliában miként lehet talpon maradni az emigrációért felelős intézmények átláthatatlan labirintusában – amelyeknek célja a „nemkívánatos” migránsok, menekültek eltávolítása –, illetve hogy miként tanácsos alkalmazkodni a különböző mobilitási, illetve menekültpolitikai rezsimek gyakori változásaihoz. Ezek a pletykaközösségek egyben a „csendes ellenállás” kollektív stratégiáját jelentik, amelyben „nincs tiltakozás és nincs szerveződés” (Scott, 1987; idézi Clave-Mercier, Olivera, 2018).

A Szenthalmáról származó magyarországi romák, akik régóta arra szocializálódtak szülőhazájukban, hogy miként igazodjanak el a számukra hátrányos körülmények és a folyton változó törvényi keretek útvesztőjében, közösségi há-

³ Kandel és Massey (2002) nyomán akkor beszélünk a „migráció kultúrájáról”, amikor az emberek fejében a jövő reménye összekapcsolódik a térbeli mobilitással. A szenthalmi lakosokra túlnyomórészt a határon túli, munkavállalási célú migráció jellemző (romákra és nem romákra egyaránt), elsősorban a külföldön elérhető két-háromszoros keresetek miatt. De nagy szerepet játszik ebben az is, hogy a romákat arra tanították korábbi tapasztalataik, hogy a magyarországi munkaerőpiac őket sújtó etnikai diszkriminációja miatt itt nincs számukra jövő. Néhányan a belföldi térbeli mobilitás stratégiájával is megpróbálkoznak, mielőtt külföldre indulnának, de közülük csak a szakképzett (roma és nem roma) vállalkozók tudnak olyan munkákat találni, amiből lithon is tisztességes megélhetést tudnak biztosítani a családjuknak.

lózataikon keresztül osztják meg azokat a migrációs tapasztalatokat, amelyeket szociális munkásokkal, tolmácsokkal létrejövő alkalmi kapcsolataik során szereztek. Mindez komoly segítséget jelent az otthon maradtak jövőbeli migrációs döntése szempontjából.

A rokonsági kapcsolatháló mellett a globális kapitalizmus neoliberais rendszere is arra bátorítja az észak-magyarországi szegényeket (romákat és nem romákat egyaránt), hogy a fejlettebb nyugati társadalmakban keressék a társadalmi mobilitás esélyét. Piore, a „közgazdászok szociológusa”, a migrációkutatások egyik klasszikusának számító könyvében, a *Birds of Passage*-ban már 1979-ben azzal érvelt, hogy a migrációt az ipari társadalmak kielégíthetetlen olcsó és flexibilis munkaerőigénye hajtja. Nincs ez másképp ma sem, a posztindusztriális társadalmakban, a globális kapitalizmus korában. A globális munkaerőpiac átalakulásának egyik fontos eleme a munkásokat külföldi állásokba kiközvetítő formális munkaerő-közvetítő ügynökségek létrejötte, illetve mellettük párhuzamosan, tőlük tanulva az informális munkaközvetítők (toborzók) szolgáltatási piacának kialakulása. E toborzók tevékenységének köszönhetően még azok az idegen nyelveket nem beszélő, általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők is ki tudnak jutni vendégmunkásként külföldre, akiknek a magyarországi munkaerőpiacon az alacsony iskolai végzettségük mellett az etnikai diszkrimináció miatt nem jut hely.

De nem csupán az iskolai végzettséghez nem kötött, könnyebb munkaerőpiaci belépés jelent előnyt a hazai munkavállalással szemben a külföldön dolgozás javára. Emellett fontos szerepet játszik még az is, hogy a külföldi gyári vagy építőipari munka sokszor könnyebb, fizikailag kevésbé megterhelő, mint az otthoni, számukra is elérhető munkák. Az általam ismert, ma már évek óta külföldön dolgozó roma férfiak közül többen is a miskolci telephelyű Boschban kezdtek dolgozni az összeszerelő üzem valamelyik szalagsorán. Legtöbben arról számoltak be, hogy az itthoni 12 órás műszakokhoz képest – amiben két tízperces cigi- és egy húszperces ebédszünet van, és ami a távoli falvakból való beutazás miatt 15 órás műszaknak felel meg – a külföldi, 8 órás fizikai munkájuk sokkal kisebb fizikai megterhelést jelentett. Ráadásul a könnyebb munkáért az itthoni kereset két vagy inkább háromszorosát kapták külföldön.

Sokuk esetében a külföldi munkavállalás mellett szólt még az is, hogy a magyarországi adósságtörlesztési kötelezettségeiket a végrehajtók nem tudták levonni a külföldön szerzett munkabérükből. Nem elhanyagolható szempont az is, hogy Nyugat-Európában nem érzékelték a rasszizmus, vagy ahogyan ők mondják, a „fajgyűlölet” bénító és boldogulási esélyeiket megbéklyózó hatását, szemben az itthoni munkaerőpiaci tapasztalataikkal.

Az észak-magyarországi, gazdaságilag visszamaradott régióból származó romák többsége számára a társadalmi mobilitás keresése egy otthonorientált, Magyarországra visszatekintő, megélhetési és boldogulási stratégiaként indul. A külföldi munkavállalásuk célja a kezdetekben az, hogy hazaküldjék a keresetüket, amiből a családjuk jobb megélhetését, otthoni lakáskörülményeik javítását igyekeznek biztosítani. Az elején senki sem akarja hátrahagyni a családot, csak átmenetinek gondolja a külföldi munkavállalását. Ahogy azonban telnek az évek, és halmozódnak a nyugat-európai tapasztalataik, rájönnek, hogy „külföldön egészen mások az emberek, ott nem roma vagy, csak egy ember, nem a borszíned számít, hanem az, hogy tudsz dolgozni”. Ahogy itthon egyre romlik a gazdasági-társadalmi helyzettel párhuzamosan az általános közhangulat, úgy kezdenek egyre többen abban gondolkodni, hogy jó lenne kivinni magukkal a családjukat. De a nyelvtudás hiánya miatt csak nagyon kevesen tudnak annyit keresni, hogy abból albérletet tudjanak fizetni a családjuknak, mivel ők a munkáltatójuk által biztosított munkásszállón laknak, többedmagukkal egy szobában.

A már külföldön dolgozó vagy ott élő roma vendégmunkások intenzív napi kapcsolatban maradnak az otthoniakkal. Tapasztalataikat rendszeresen megosztják az online felületeken (Facebookon, Twitteren) keresztül. E pozitív tapasztalatok alapján ma már az otthon maradt szenthalmi romák zöme is a térbeli mobilitásban látja az egyetlen kiutat abból a rasszizálás folyamata által előállt „etnikai csapdából” (Kóczé, 2017; Szalai, 2014), amely Magyarországon végtelemül beszűkíti az esélyeiket arra, hogy a vágyott társadalmi előrejutást elérhessék. Hiszen itthoni mindennapos élményeik alapján arra következtetnek, hogy egy iskolázatlan roma számára Magyarországon „*nincs élet, nincs jövő*”. A társadalmi mobilitást itt úgy használom, ahogyan az általam megismert roma családok: az ő megfogalmazásukban ez azt jelenti, hogy az „ember egyről a kettőre jusson”, hogy „haladjon valamit az életével”. Ebben a megközelítésben a migráció számukra az „egzisztenciális mobilitás”, azaz a társadalmi pozíciójukban való elmozdulás (Haage, 2008:3) eszköze, a jobb jövő elérésének reményén alapuló társadalmi gyakorlat (Pine, 2014). Az egzisztenciális mobilitás megvalósításához külföldre kell menni, ha csak átmenetileg is, mert csak így tudnak megszabadulni az őket itthon gúzsba kötő, mind az iskolában, mind a munkerőpiacon megtapasztalt intézményi rasszizálás (racial stuckedness, ld. Grill, 2016; Durst, 2018) következményeitől.

Míg az elvándorlók egyik csoportja, az egzisztenciális mobilitás céljából, az ismétlődő, periodikus transznacionális munkavállalási célú mobilitásban vesz részt (Limmer et al., 2010), addig a másik csoport az *áttelepedés stratégiáját* választotta. Bár a roma migránsok és menedékkérők mozgásterét korlátozza

a befogadó országok munkaerőpiacának struktúrája, a munka iránti kereslet gyakran változó jellege, valamint az érvényben lévő mobilitási rezsimek, e kényszerítő struktúrák között is találnak módot arra, hogy helyzetükön valamelyest javítsanak a földrajzi mobilitás révén. Ahogy fentebb már láthattuk, a külföldön dolgozó roma gyári munkások új pozíciójukat kedvezőbbnek tekintik az otthoni társadalomban betöltöttthez képest, annak ellenére is, hogy – sok kelet-közép-európai bevándorlóval együtt – a formális munkaerőpiac „informatizált”, legalsó, legkiszolgáltatottabb helyzetű szegmensében koncentrálnak (ld. Piore [1979] a szegmentált munkaerőpiacról).

A transznacionálisan mobil vagy vándormunkások szemszögéből nézve a társadalmi mobilitás jóval összetettebb jelentéssel bír, mint pusztán a fizetési, vagy a szakmabeli előmenetel. Legtöbb roma beszélgetőtársam esetében a térbeli mobilitásuk „kényszerű választás” (Widmer et al., 2010:114), az egyetlen mód volt, hogy jobb életet élhessenek egy olyan országban, ahol a képzetlen munkaerő számára több munkalehetőség áll rendelkezésre, és ahol remélt jövőjük fókuszában a gyermekeik vannak. Egyik, korábban saját vállalkozásából élő, 8 osztályt végzett oláh cigány kutatói résztvevőm így fogalmazta meg, milyen jelentést tulajdonít az új, angliai gyári munkájának, aminek révén ugyan elvesztette korábbi függetlenségét, ám amit különválaszt társadalmi identitásától. Ez utóbbi megőrzése továbbra is rendkívül fontos a számára:

„Az biztos, hogy nem ez az álmaim állása. Nem mondhatom, hogy kerelo, amit csinálok, mert nem mi csináljuk a pénzt, itt mi csak a munkát végezzük el másnak... Itt a főnök mondja meg, mit csinálj, itt nem a magad ura vagy... De ettől mi még ugyanúgy romák vagyunk, ugyanúgy élünk, azokkal a törvényekkel, mint otthon. Nem vagyok ugyan a magam ura itt a gyártósor mellett, a szalagmunkánál, de nem is vesztettem el a romaságom. Nem lettem szolgálalkú”. Az általam vizsgált elvándorlók jövőközpontú projektjében fontos, hogy a külföldi munka, legyen bármilyen nehéz, jelentősen jobb béreket kínáljon, mint otthon, ami értelmet ad a földrajzi mobilitásnak, mert maga az elvégzett, kiszákmányoló munka csak egy szükséges rossz, ami eszköz jövőbeli céljaik eléréséhez.

Emellett azonban a transznacionális mobilitás – elsősorban a Kanadában élő menedékkérők esetében – nagy árat követel és komoly érzelmi veszteségekkel jár. Azonban gyermekeik jobb jövőjének érdekében sokan hajlandók megfizetni ezt az árat. Az angliai munkavállalás, sok munkavállaló szemében a kanadainál kevesebb érzelmi veszteséggel jár, hiszen a szigetország közelsége miatt egyszerűbb hazalátogatni. A Brexit óta azonban az angliai kitelepedés lehetősége uniós munkavállalóként megszűnt.

Az alábbi három idézet egy angliai nagyvárosba családjával 5 éve kiköltözött, gyári munkásként dolgozó roma férfitől, egy Kanadában a feleségével és két gyermekével 8 éve menekült státuszban élő, az ottani építőiparban folyamatosan alkalmi segédmunkákat vállaló roma férfitől; valamint Kanadában a négy gyermekével 2011 és 2013 között két évet élt, azóta hazatelepedett roma asszonytól jól összefoglalja az általam kutatott, többnyire nyolc osztályt végzett romák migrációs motivációit és tapasztalatait:

„Nem egy visszalépés az, hogy most gyári munkás vagyok. Az a szégyen, ha otthon 56 ezer forintért árkot kell ásnod [köz munkásként], nem az, hogy itt 400 ezerért takarítol meg gyárban dolgozol. [Öt éve] kijöttünk külföldre, valahogy el kell kezdeni. Most még csak ez jutott [a futószalag melletti alacsonyan fizetett munka, bevándorlók között]. De nem aggódom, vannak terveim. Össze szeretnék gyűjteni annyi pénzt, hogy legyen egy kis üzletem... egy kis boltom, ugyanúgy, mint otthon. Csak a nyelvvel így hátrányban vagyunk, hogy nem beszélünk angolul, ami a többi migránshoz képest is hátrány, például itt vannak a pakisztániak, akik a környék legsikeresebb üzletemberei. De ez még mindig sokkal jobb élet, mint ami otthon volt. Itt van munka, nem kell iskolád legyen ahhoz, hogy dolgozhass. A gyerekeim jó oktatást kapnak, ha akarnak, tovább tudnak tanulni. Magyarországon egy olyan roma, aki nem tanult [érettségi nélkül van], mit tud csinálni?! Maximum 80-100.000 forintot keresni. Az meg mire elég?? Itt legalább a munkából meg lehet élni... Nem szeretnék már hazamenni. Azt nem mondom, hogy soha, mert mi olyan szót nem ismerünk, hogy soha. Jön egy hirtelen változás, bármi közbejöhet. De amíg van munka, megélhetés, addig maradunk ...” (Robi, 42 éves roma, gyári munkás Angliában, korábban kisvállalkozó volt Magyarországon).

„Azt mondtuk magunknak, próbáljuk meg Kanadát, mi vesztenivalónk van? Még ha csak annyi pénzt is keresünk, hogy legalább a tetőt meg tudjuk csináltatni a házon, már megérte. Addigra már megéltünk számos fajgyűlöletből fakadó konfliktust otthon, úgyhogy, sok barátunkhoz hasonlóan, nekünk is elegünk volt abból, hogy cigányok legyünk Magyarországon. Így hát szerencsét próbáltunk Kanadában... Magyarországon nincs élet, nincs jövője egy romának. Hiába mondják neked a telefonba, hogy gyere nyugodtan az állásinterjúra, ha meglátják a sötétebb bőrd, akkor hirtelen minden állás betelt... Ha bemész egy boltba, a biztonsági őr rögtön követni kezd, mintha minden roma tolvaj volna. A rendőr megállít az autóval, csak mert sötétebb a színed, gyanús vagy. Itt Kanadában ez más. Itt nem cigány vagy, hanem magyar. Embernek vesznek, egynek a sokféle különböző náció közül, aki itt él, egymás mellett... Én mondjuk már nem leszek itt se több, mint [segédmunkás] szobafestő, mert nincs megfelelő végzettségem

meg nem tudtam rendesen megtanulni angolul se, de abban reménykedek, hogy a gyerekeimnek, ha rendesen tanulnak, talán már könnyebb életük lesz, mint nekünk a feleségemmel... Mindkét gyerek folyékonyan megtanult angolul az iskolában, és remélhetőleg itt Kanadában a cigányságuk nem fogja őket gátolni abban, hogy olyan munkát találjanak, amelyet szeretnének – erre, ha otthon maradtak volna, esélyük sem lenne... Igaz, minimum fokú iskolát tanulnak meg a gyerekeim, mert itt összezsapják őket a többi migráns gyerekekkel. Ha évente ötezer dollárt ki tudnék fizetni az iskolájukra, akkor lehetne belőlük valami. De így maximum jó munkás lesz belőlük. [Viszont] otthon még ez sem lenne". (Jani, 35 éves, alkalmi munkásként építkezéseken dolgozik egy magyar emigráns vállalkozónak Kanadában, Magyarországon betanított munkás volt).

„A torontói kaland az egy élmény volt, teljesen más az a világ, mint amit itthon lát az ember... Igaz, az rossz volt, hogy a nagyfiam a kétéves kanadai tartózkodás miatt két évvel később fejezte be itthon az általános iskolát. Mikor hazajött, utált visszamenni az iskolába, mert 14 évesen visszatették a 12 éves gyerekek közé, ugyanabba az évfolyamba, ahonnan elment. De muszáj volt mennie, kivertem belőlem a nyolc osztályt... Megérte, most a helyi szakiskolában tanul, hegesztőnek. Azt tervezi, hogy a szakvizsga után még két évet lehúz a suliban, hogy letegye az érettségit is, mert azzal hegesztőként majd jobban tud keresni. Néhány évet itthon szeretne dolgozni, hogy megszerezze a szükséges szakmai tapasztalatot, amivel aztán majd Hollandiában vagy Németországban jól fog tudni keresni... Én most visszamentem a hivatalba, közhasznú munkásként dolgozni. Mi más tudnék csinálni? De azért szerintem aki kint volt [Kanadában], az már a gyerekeinek egy jövőt adott a kezébe. Mert lehet, hogy itthon nem lesz jó, mikor visszajönnek, de később, egy szakmával a kezükben, majd jobban fognak tudni boldogulni. Meg már alaptól megvan a nyelvtudásuk. És az, hogy ők látták azt a világot is, meg ezt az otthonit is, össze tudják hasonlítani a kettőt. Úgyhogy még is csak adtunk valamit a kezükbe, hogy egyszer majd jobb életük legyen" (Joli, 42 éves, 4 gyerekes roma asszony, 8 osztályos végzettséggel, jelenleg közhasznú munkás Szenthalmán).

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS NÉHÁNY GONDOLAT A KÖZELJÖVŐBEN VÁRHATÓ ROMA MIGRÁCIÓ TRENDJEIRŐL

Az etnográfiai kutatások tanulsága szerint a magyarországi cigány közösségek-ből kivándorló, vagy külföldön munkát vállaló romák az elvándorlás országos szintű trendjének részét képezik: egy 2016-os adat szerint 2010 óta 5-600 ezer

magyar hagyta el az országot, hogy külföldön dolgozzon, az EU szabad munkaerőpiacán, vagy Észak-Amerikában (Hárs, 2016). Azóta valószínűleg csak növekedett a kivándorlók száma. Hogy közülük mennyi roma, arról még becslések sincsenek. Arról meg még kevesebbet tudunk, hogy társadalmi pozíció vagy iskolai végzettség szerint hogyan alakult a magyarországi roma népesség migrációja az elmúlt években, évtizedekben.

A jobbára etnikai kisebbségként láthatatlan, iskolázottabb, diplomás, vagy érettségizett romák kivándorlásáról csak minimális adatok állnak rendelkezésünkre (ld. Virág [2018] kutatását egy baranyai aprófaluról). Más témájú, illetve más kelet-európai országbeli kutatásokból tudhatjuk, hogy a tanult romák is bekapcsolódtak a transznacionális mobilitás folyamatába (Pantea, 2013; Durst, 2013), de kevés ismeretünk van arról, hogy milyen mértékben, és milyen jellemzőkkel.

Az etnográfiai munkák zöme az alacsonyan iskolázott romák mobilitásáról szól, akiről sokáig úgy tartották, hogy alacsony migrációs potenciállal rendelkeznek, anyagi és humán tőke (iskolai képzettség és idegen nyelvtudás) híján. Azonban kiderült, hogy még e társadalmi réteg is csatlakozott az elvándorlási folyamathoz, bár célországai némileg eltérnek a nem roma elvándorlókétól. Míg a nem roma magyarok fő célországai Németország, Ausztria és Anglia (Blaskó, Gödri, 2014), addig a romák a leginkább kutatott Észak-Magyarországról (Vidra, Virág, 2013; Durst, 2013), meg néhány baranyai településről (Virág, 2018) elsősorban Kanadába és Angliába mennek. Az informális toborzók megjelenésével azonban az utóbbi években már több ezren megindultak Németország és Hollandia mezőgazdasági vállalkozásaiba, építőiparába, húsfeldolgozó üzemibe vagy akár kínai éttermeibe is, ipari, mezőgazdasági vendég-, vagy konyhai kiegészítő munkásként dolgozni.

Bár a domináns politikai és társadalmi közbeszéd Angliában és Kanadában a prekárius, bizonytalan munkaerőpiaci pozíciójú, alacsony iskolai végzettségű közép-kelet-európai romák migrációját egyaránt problémának, „segélyturizmusnak”, vagy „kamu” menedékkérésnek tekinti, valójában ezek a nemkívánatos, alacsony képzettségű bevándorlók – miközben egy jobb életet keresnek gyermekeik számára – rugalmas és olcsó munkájukkal hozzájárulnak az ottani gazdaság növekedéséhez. Ugyanakkor, ahogy azt az etnográfiai esettanulmányok mutatják, a földrajzi mobilitás pusztán megvalósításától fogva ezek a prekárius migránsok, köztük a magyarországi romák, nem tekinthetők a kapitalista erők passzív áldozatainak, hanem a „low-end globalizmus” aktív szereplői, akik mindig találnak mozgásteret ahhoz, hogy javítsanak társadalmi-gazdasági helyzetükön, még egy nagy egyenlőtlenségekkel jellemezhető globális erőviszony-

rendszerben is. A gazdaságilag hátrányos helyzetű Észak-Magyarországon ez a „láthatatlan” transznacionális mobilitás egyfajta pufferként is szolgál a krónikus mélyszegénységgel szemben, ahogy az egyéb informális jövedelemtermelési tevékenységeik is ugyanezt a célt szolgálják (MacDonald, 1994). A roma emberek vagy családjaik térbeli mobilitása leginkább egy jobb jövőbe való befektetésként, a remény megnyilvánulásaként értelmezhető (Pine, 2014), illetve a szülőföld által kínált egyre szűkülő, vagy akár elvesztett lehetőségekre adott válaszként fogható fel. Közülük a Kanadát megjárt, középgenerációhoz tartozó szülők egy része véli úgy, hogy a család időszakos transznacionális mobilitása egy olyan stratégia lehet, ami megtanítja a gyerekeiket az aspirálás képességére (‘capacity to aspire’, Appadurai, 2004), hogy majd szakmunkásként, több éven át külföldön dolgozva, gazdasági mobilitást elérve, jobb életet teremthessenek maguknak.

A különböző társadalmi kontextusból származó etnográfiai esettanulmányok közös tanulsága, hogy a „feleslegesnek”, vagy „tartalék munkaseregnek” címkézett „szenvendő tömeg” (Bauman, 2003), köztük a tartósan munkanélküli kelet-európai romák népes hada, a „nehéz megélhetés” és a „nagy fajgyűlölet” miatt Magyarországon is elkezdett egy munkavállalási szempontból transznacionálisan mobil életet élni. A migrációs kultúra egyre több olyan települést érint, ahol korábban a romák szegregáltan éltek, még az országhatáron belül sem igazán mozogtak.

Az általam kutatott észak-magyarországi térségben a külföldön munkát vállaló romák száma 2010 óta folyamatosan magas, az utóbbi néhány évben pedig az informális migrációs ipar egyre jobb kiépülésével tovább növekszik. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat a közeljövőben megállna, vagy kisebb mértékű lenne, amennyiben a nyugat-európai munkaerőpiac szívóhatása, illetve a magyarországi körülmények változatlanok maradnak.⁴ Ahogy az egyik interjúalanyom megfogalmazta, ez a mobil életforma a romák számára egy kényszerű választás eredménye, a krónikus kilátástalansággal, szegénységgel és a mindennapi rasszizmussal való megküzdés egyetlen stratégiája:

„Ez se élet, ez a kóborlás, amit mi csinálunk. Jönni, menni évekig. De muszáj menni, mert mindig elfogy a pénzünk, és kint jobb a megélhetőség. Ha egy helyben meg tudna maradni az ember, mint a nővéremék Angliában, akkor tudna haladni. De így? Így nem lehet boldogulni, ha az ember azt a kevés kis pénzt, amit kint összekuporgat, hazahozza... Mert itthon nincs lehetőség, egy nyolc osztályt végzett romának itt nincs jövője”.

---

⁴ A kéziratot – akárcsak a kötet előző tanulmányait – a COVID19-járvány és az ukrajnai háború kitérőse előtt lezártuk (a szerkesztő megjegyzése).

A romák transznacionális vándorlásának jövőbeli tendenciája azonban sok tényezőtől függ, főként attól, meddig és mennyire marad nyitott az európai gazdaság és hogyan változnak az egyes célországok mobilitási rezsimjei.

A szelektív vagy kettős munkaerőpiac tézisé (Piore, 1979) alátámasztva, az európai munkaerőpiac erősen informalizálódó, legalsó szegmensének ugyanis valószínűleg még sokáig szüksége lesz az alacsonyan képzett, ám otthoni kiszolgáltatott, szegényes körülményei miatt a legalja, rosszul fizetett, kizsákmányoló munkákat is elvállaló, flexibilis migráns munkásokra. Ez a fajta „low-end globalizációs” migráció a romák közül a fiatal és középkorú (18–55 éves) férfiakat érinti leginkább, akik családjukat hátrahagyva, gyakorlatilag egyfajta kelet-európai vendégmunkás rendszerben (6 hét munka, 1 hét szabadság otthon) dolgoznak, és mindezt éveken keresztül tervezik, addig, amíg nem lesz jobb itthon a helyzetük.

Ezek a mobil, alacsonyan képzett, idegen nyelvet nem beszélő munkások ugyanakkor annyit nem tudnak keresni, hogy a családjukat kitelepítsék magukkal. Pedig sokan erre vágnának, egyedül így tudnának kitörni az általuk megtapasztalt, magyarországi „fajgyűlölet” miatti reménytelen iskolai és munkaerőpiaci helyzetükből.

A romák nemzetközi migrációja másodsorban a számukra két fontos célországgként szolgáló, befogadó államok mobilitási rezsimjeinek jövőbeli alakulásától függ. Családosan csak az Egyesült Királyságban és Kanadában van esélyük hosszabb távon letelepedni – Kanadában a menekültstátusszal alanyi jogon járó állami ellátások, Angliában pedig a – Brexit előtti - európai uniós állampolgársággal járó lakhatási támogatások teremtenek (teremtettek) feltételt arra, hogy a felnőtt férfiak (és sok esetben nők) munkája után járó bérből egy egész család számára alkalmas ingatlan lakbérének fizetésére is teljen. Angliában a Brexit óta megváltozott bevándorlási, illetve munkavállalási körülmények, Kanadában pedig a mobilitási rezsim, a menekültpolitika szigorodása, különösen a kelet-európai romákat sújtó szelektív mivoltának erősödése (Levine-Rasky, 2016; Ciaschi, 2018) teremt kiszámíthatatlan helyzetet. A különböző roma csoportok egyik fő jellemzője közismerten, Európa-szerte az a fajta nyitottság, adaptációs képesség, az új lehetőségekre való készség, amiről több antropológiai munka is beszámolt (Stewart, 1997; Grill, 2016; Brazzabeni et al., 2016). Ennek egyik bizonyítéka az is, ahogyan időről időre megindulnak újabb és újabb családok Kanadába a bizonytalan fogadtatás ellenére is. Igaz, azt sem lehet elfelejteni, hogy sok gyerek még anno ott született, a kétezres évek eleje-közepe óta, így ők rendelkeznek kanadai állampolgársággal, szabadon közlekedhetnek a két ország között.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az előreszámítási hipotézisek kialakítása során egyértelmű, hogy számolnunk kell a roma népesség migrációs aktivitásával. Ugyanakkor a népesség vándorlásának intenzitását nehéz megbecsülni. Egyrészt az össznépelességnél alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek, ami arra utal, hogy az átlagosnál kisebb sikerrel vehetnek részt a vándor-mozgalomban. Másrészt azt is látjuk, hogy a fejlett országok piacain állandósul a szakképzetlen munkák utáni igény. És noha a képzettebb migránsok előnyösebb helyzetben vannak, mégis feltételezhetjük, hogy a képzetlenebbek iránti igény is fennmarad. Végül azt is feltételezhetjük, hogy a magasabb végzettséget elérő fiatalok vándorlási hajlandósága hasonló lesz ahhoz, ami az össznépelességben tapasztalható.

IRODALOM

- Appadurai, A. (2004). The capability to aspire: culture and the terms of recognition. In V. Rao, M. Walton, (Eds.), *Culture and Public Action*, 59–85. Washington DC: The World Bank.
- Árendás, Zs., Durst, J., Katona, N. and Messing, V. (2022). The limits of trading cultural capital: Returning migrant children and their educational trajectory in Hungary. In A.L. Atterberry, D.G. McCallum, S. Tu, A. Lutz and L.E. Bass, (Eds.), *Children and Youths' Migration in a Global Landscape (Sociological Studies of Children and Youth, Vol. 29)*, Emerald Publishing Limited, Bingley, 115–139. <https://doi.org/10.1108/S1537-466120220000029008>
- Bauman, Z. (2003). *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2014). Kivándorlás Magyarországról: szelektív, célszág-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2016). A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.), *Munkaerőpiaci tükör 2015*, 59–67. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Brazzabeni, M., Cunha, M. I. and Fotta, M. (Eds.) (2016). *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. New York- Oxford: Berghahn Books.
- Castles, S. (2009). Development and Migration – Migration and Development: What Comes First? Global Perspective and African Experiences. *Theoria*, 56(121), 1–31.
- Castles, S. (2010). Key issues in global migration. A Human Development Approach. *Migration Policy review*, 2010, 2: 169–190. http://www.iminseisaku.org/top/pdf/journal/002/002_169.pdf
- Ciaschi, P. (2018). Around and Around: The Politics of Mobility in Everyday Lives of Roma in Current Day Hungary. *Intersections, EEJSP*, 4(3), 17–36.
- Clave-Mercier, A. and Olivera, M. (2018). Inclusion and the ‘Arts of Resistance’. How do Roma Migrants Develop Autonomy in the Context of Policies? *Intersections. EEJSP*, 4(3), 149–168.
- Czakó, Á. and Sik, E. (2003). The Role of the Network as a Resource in Economic Transactions in Post-Communism. In M. Mendell and K. Nielsen, (Eds.), *Europe. Central and East. Vol. 6. Critical Perspectives on Historic Issues*, 224–247. Montreal-New York-London: Black Rose Books.
- Desmond, M. (2012). Disposable Ties and the Urban Poor. *American Journal of Sociology*, 117(5), 1295–1335.
- Durst, J. (2013). ‘It is better to be a Gypsy in Canada than being a Hungarian in Hungary’: The ‘New Wave’ of Roma Migration. In Vidra Zs., (Eds.), *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. Center for Policy Studies Central European University, 203–248.
- Durst J. (2017). „De ugye biztos nem lesz ebből baj?” Poszt-terepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle*, 27(2), 88–111.
- Durst, J. (2018). Out of the Frying Pan into the Fire? From Municipal Lords to the Global Assembly Lines – Roma’s Experiences of Social (Im)mobility Through Migration From North Hungary. *Intersections. EEJSP* 4(3). 4–28.

- Durst, J. and Nagy, V. (2018). Transnational Roma Mobilities: The Enactment of Invisible Resistance. *Intersections EEJSP*, 4(2), 3–16.
- Durst, J. and Nyíró, Zs. (2018). Constrained choices, enhanced aspirations: Transnational mobility, poverty and development. A case study from North Hungary. *Review of Sociology*, 28(4), 4–36.
- Eysenck, H. J. (1976). Introduction. In H. J. Eysenck, (Eds.), *Case studies in behaviour therapy*, London: Routledge, 1–15.
- Feischmidt, M. and Szombati, K. (2017). Understanding the Rise of the Far-Right From a Local Perspective: Structural and Cultural Conditions of Ethno-Traditionalist Inclusion and Racial Exclusion in Rural Hungary. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 24(3), 313–331.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Enquiry*, 12(2), 219–245.
- Glick-Schiller, N. and Salazar, N. B. (2013). Regimes of Mobility Across the Globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200.
- Gödri I. (2010). *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálóké jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban.* (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 89.) Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Greenfields, M. and Dagilyte, E. (2018). 'I would never have come if we'd know it might be like this': On the (un)intended consequences of welfare governance of EU Roma migrants in Britain. *Intersections. EEJSP*, 4(3), 81–105.
- Grill, J. (2016). 'Endured Labour' and 'Fixing Up' Money: The Economic Strategies of Roma Migrants in Slovakia and the UK. In M. Brazzabeni, M. I. Cunha and M. Fotta, (Eds.), *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century.* New York - Oxford: Berghahn Books, 88–106.
- Grill, J. (2017). 'In England, They Don't Call You Black!' Migrating Racializations and the production of Roma Difference Across Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(7), 1136–1155. DOI: 10.1080/1369183X.2017.1329007.
- Hajnal L. E. (2012). Romák Kanadában. Kivándorlás Magyarországról az 1990-es évek második felétől. In Sik E., (szerk.), *A migráció szociológiája 2.* Budapest: ELTE TÁTK, 60–83.
- Harney, N. (2006). Rumour, migrants, and the informal economy of Naples, Italy. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(9/10), 374–384.
- Hárs Á. (2016). Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In Kolosi T. és Tóth I. Gy., (szerk.), *Társadalmi Riport 2016.* Budapest: TÁRKI, 243–262.
- Horváth, K. (2012). 'Silencing and naming the difference'. In M. Stewart, (Eds.), *Gypsy 'Menace'. Populism and the new anti-Gypsy politics.* London: Hurst & Company, 117–135.
- Humphris, R. (2017). On the threshold: becoming Romanian Roma, everyday racism and residency rights in transition. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 24(4), 505–519.
- Kalir, B. (2013). Moving Subjects, Stagnant Paradigms: Can the 'Mobilities Paradigm' Transcend Methodological Nationalism? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.72326>
- Kandel, W. and Massey, D.S. (2002). The Culture of Mexican Migration: A Theoretical and Empirical Analysis. *Social Forces*, 80(3), 981–1004.
- Kertesi G. (2005). *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában.* Budapest: Osiris.

- Kóczé, A. (2017). Race, Migration and Neoliberalism: Distorted Notions of Romani Migration in European Public Discourses. *Social Identities*, 24(4), 459–473.
- Kovai C. (2017). *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Kováts A. (szerk.) (2002). *Roma Migráció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont.
- Leggio, D. V. and Matras, Y. (2018). How open borders can unlock cultures: concepts, methods, and procedures. In Y. Matras and D. V. Leggio, (Eds.), *Open borders, Unlocked Cultures. Romanian Roma Migrants in Western Europe*. London and New York: Routledge, 1–25.
- Levine-Rasky, C. (2016). 'They Didn't Treat Me as a Gypsy': Romani Refugees in Toronto. *Refuge*, 32(3), 54–62.
- Limmer, R., Collet, B. and Ruppenthal, S. (2010). Introduction: Job-Related Spatial Mobility in Contemporary European Societies. In N. F. Schneider and B. Collet, (Eds.), *Mobile Living Across Europe II: Causes and Consequences of Job-Related Spatial Mobility in Cross-National Comparison*. Opladen-Farmington Hills, MI: Barbara Budrich Publishers, 15–24.
- MacDonald, R. (1994). Fiddle Jobs, Undeclared Working, and the Something for Nothing Society. *Work, Employment, and Society*, 8, 507–530.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review* 19(3), 431–466. DOI.org/10.2307/2938462
- Mathews, G. and Yang, Y. (2012). How Africans Pursue Low-End Globalization in Hong-Kong and Mainland China. *Journal of Current Chinese Affairs*, 41(92), 95–120.
- Melegh, A., Gábrriel, D., Gresits, G. and Háros, D. (2018). Abandoned working classes and the political economy of elderly care work in Hungary. *Review of Sociology*, 28(4).
- Nagy, V. (2016). The Welfare Ban-opticon: Financial Sorting of Low-income Migrants from Central and Eastern Europe. *Review of Sociology*, 26(4), 75–96.
- Nagy, V. and Oude-Breuil, B. (2015). Mobility Rules: Migrants and Drifters Fare Well (?) in Post-Welfare Europe. In F. de Jong, (Eds.), *Overarching Views of Crime and Deviance*. The Hague: Eleven, 527–546.
- Németh K. (2017). Beszédes hallgatás. *Szociológiai Szemle* (27)2, 4–22.
- Nyíró, Zs. and Durst, J. (2018). Soul work and giving back: Ethnic support groups and the hidden costs of social mobility. Lessons from Hungarian Roma graduates. *INTERSECTIONS: East European Journal of Society and Politics*, 4(1), 88–108.
- Pantea, M.-C. (2013). "Social Ties at Work: Roma Migrants and the Community Dynamics." *Ethnic and Racial Studies* 36(11), 1726–44.
- Pine, F. (2014). Migration as Hope: Space, Time, and Imagining the Future. *Current Anthropology* 55, S95–S104.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant labour and Industrial Societies*. Cambridge University Press.
- Scott, J. C. (1987). Resistance without Organization: Peasant Opposition to the Islamic Zakat and the Christian Tithe. *Comparative Studies in Society and History*, 29(3), 417–452.
- Scott, S. (2017). Informalisation in Low-wage Labour Markets: A Case Study of the UK Food Industry. *Population, Space and Place*, 23(7). DOI: 10.1002/psp.2043
- Sik E. (2005). *Migráció - burokban*. Budapest: MTA Doktori értekezés. Kézirat.
- Sik E. és Szeitl B. (2017). *Migrációs hajlandóság a magyarországi romák körében*. Kézirat
- Slavnik, Z. (2010). Political economy of informalization. *European Societies*, 12(1), 3–23.

- Solimene, M. (2016). 'I Go for Iron': Xoraxané Romá Collecting Scrap Metal in Rome. In M. Brazzabeni, M. I. Cunha and M. Fotta, (Eds.), *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. (pp. 107-126). New York- Oxford: Berghahn Books, 107-126.
- Stack, C. (1974). *All our kin*. New York: Basic Books.
- Stewart, M. (1997). *The Time of the Gypsies*. Boulder, CO: Westview Press.
- Tesar, C. (2016). Houses under Construction: Conspicuous Consumption and the Values of Youth among Romanian Cortorari Gypsies. In M. Brazzabeni, M. I. Cunha M. and Fotta, (Eds.), *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. New York-Oxford: Berghahn Books, 181-200.
- Van Baar, H. (2017). Contained mobility and the racialization of poverty in Europe: the Roma at the development-security nexus. *Social Identities*, 24(4). DOI: 10.1080/13504630.2017.1335826
- Váradi M. M., Durst J., Fehér K., Németh K. és Virág T. (2017). Kényszerű mobilitás: migrációs utak hátrányos helyzetű vidéki terekben. *socio.hu* 7(3), 25-46. DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.3.25
- Vidra, Zs. (2013a). Introduction. Theorizing Roma Migration to Canada. In Zs. Vidra, (Eds.), *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. (pp. 5-20). Budapest: Center for Policy Studies Central European University, 5-20.
- Vidra, Zs. (2013b). *Roma Migration To and From Canada: The Czech, Hungarian, and Slovak Case*. Budapest: Center for Policy Studies, Central European University.
- Virág T. (2017). A közösségi narratíva szerepe az eltakart valóság megismerésében. *Szociológiai Szemle* (27)2, 54-67.
- Virág T. (2018). A kapcsolathálózatok szerepe a migrációban egy cigányfalu perspektívájából. In Messing V., Neményi M. és Szikra D., (szerk.), *Különszám Szalai Júlia köszöntésére*. *socio.hu*: 163-179. DOI:10.18030/SOCIO.HU.2018.1.163
- Widmer, E. D., Viry, G., Kaufmann, V. (2010). The Process of Becoming Mobile. In N. F. B. Collet, (Eds.). *Mobile Living Across Europe II: Causes and Consequences of Job-Related Spatial Mobility in Cross-National Comparison*. Opladen-Farmington Hills, MI: Barbara Budrich Publishers, 113-129.
- Yıldız, C. and De Genova, N. (2017). Un/Free Mobility: Roma Migrants in the European Union. *Social Identities*, 24(4), 1-17. DOI: 10.1080/13504630.2017.1335819
- Yuval-Davis, N., Wemyss, G. and Cassidy, K. (2017). Everyday bordering, belonging and the reorientation of British immigration legislation. *Sociology*, 52(2), 228-244.

TRANSNATIONAL MIGRATION AND PERIODIC MOBILITY OF LOW-EDUCATED ROMA IN HUNGARY: LESSONS FROM AN ETHNOGRAPHIC RESEARCH FROM NORTHERN HUNGARY

ABSTRACT

We have very limited knowledge of the transnational migration of the Hungarian Roma population due to the lack of reliable representative statistical data. Ethnographic case studies about Roma mobilities can relieve this deficiency through their explorative nature. A few of them draw our attention that Roma work-related transnational mobility follows the trend of the majority Hungarian population of the same social position/social class. Most of the ethnographic research, not only in Hungary but throughout Europe, however, explore the transnational mobilities of low-skilled Roma labourers who constitute a massive part of the Roma population in Hungary. This paper that benefits from the results of an extensive ethnographic fieldwork in a region in North Hungary fits this line of investigation. It sheds light on the economic, social and political mechanisms that drive the (mainly labour) migration of the low-skilled Roma from Hungary. It shows that the economically underdeveloped regions in Hungary provide a cheap, flexible and expendable labour force to the global capitalist labour market in Europe. In pursuing the existential mobility of their families, these cheap Roma migrant labourers unintendedly contribute to the accumulation of global capital. And we have no reason to suppose that these widespread transnational work mobility of the low-skilled Hungarian Roma will decrease unless there will be a radical change in the mobility regimes in Europe.

Keywords: transnational mobility, Roma migration, labour migration, existential mobility, Hungarian Roma, low-skilled Roma workers